

Kültürlerarası İletişim: Alan İçi Tartışmalar ve Eleştirel Yaklaşımlar

Gülsüm Depeli-Sevinç

Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0003-2207-648X>

depeli@hacettepe.edu.tr

Öz

Bu makale kültürlerarası iletişim çalışmalarının başlangıcından bugüne kadar geçirdiği paradigmatik dönüşümleri konu almaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 20. yüzyılın ortasında, ülkenin çıkarlarına hizmet üzere kurulan alan, birkaç on yıl boyunca statükonun ve egemenin yanında konumlanmıştır. Buna bağlı olarak alanın araştırma sahası da ağırlıkla devlet ve şirket kurumsallığına sıkışmıştır. Aynı nedenle alan hem içinden geçtiği tarihsel ve siyasi olaylarla irtibat kurmakta hem de sosyal bilimlerdeki paradigmatik dönüşümlere cevap üretmekte geç kalmıştır. Fakat bu gecikmeye rağmen kültürlerarası iletişim alanındaki kuramsal tartışmalar yorumlayıcı perspektifleri bünyesine katabilmiş, 1990'lardan itibaren ise sosyal inşacı yaklaşımların eleştirel çağrılarını alanda somut karşılık bulmaya başlamıştır. Eleştirel yaklaşımlar alanın güç ile ilişkisini, kültür ve iletişim kavrayışını, makro çatışmalar yaklaşımını, 'fark' unsurunu negatif gören bakışını problemleştirmiş, alana statüko ve güç ile arasına mesafe koyma, sosyal adaleti ve eşitlikçi bir toplumu savunmak adına dezavantajlı toplumsal grupların yanında konumlanma çağrısında bulunmuştur. Eleştirilerde küresel dünyada kültürlerarası karşılaşmaların sadece yüzyüze yaşanmadığı da bilhassa vurgulanmış; medya, edebiyat ve sanat alanlarındaki kültürlerarası etkileşime dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda, alanın sahası dolayımlanmış kültürlerarası iletişimi de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Özellikle 1990'ların sonlarına doğru ise alanda eleştirel ve hatta aktivist kültürlerarası iletişimci akademisyenler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hâlâ genç bir çalışma alanı olan kültürlerarası iletişim, son yıllarda ağırlıkla postkolonyal literatürden gelen eleştirilerle birlikte gelişimini sürdürmektedir. Bu makale alanın farklılıklarla birlikte yaşamak konusundaki potansiyellerine duyulan inançla ve eleştirel kültürlerarası iletişimi savunmak motivasyonu ile yazılmıştır. Makalenin temel tartışmasını belirleyen kaynaklar, geniş bir literatür içinden, eleştirel bir seçme ile belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası iletişim, paradigmatik dönüşüm, eleştirel yaklaşımlar, öteki/fark kavrayışı, aktivist müdahaleler

■ ■ ■ ■ ■

Makale geliş tarihi: 6.9.2023 ■ Makale kabul tarihi: 28.3.2024

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ 11 (1) ■ bahar/spring: 9-40

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1355907

Intercultural Communication: Current Discussions and Critical Approaches within the Field

Gülsüm Depeli-Sevinç

Hacettepe University Faculty of Communication

<https://orcid.org/0000-0003-2207-648X>

depeli@hacettepe.edu.tr

Abstract

This essay examines the paradigmatic turns in the field of intercultural communication studies from its beginning to the present. Established in the mid-twentieth century to serve the political interests of the United States, the field was for decades positioned on the side of American hegemony and the status quo. Accordingly, its focus as a research field long remained the state and corporate organizations. For the same reason, the field has been slow in responding to paradigmatic shifts in the social sciences and to the historical and political events that have informed social life and intercultural encounters. Despite this delay, since the 1990s, critical social-constructivist approaches have begun to find a solid footing in the field. Critical approaches have problematized the field's relationship with power, its understanding of culture and communication, its approach to macro conflict, and its negative view of "difference." Critics have called on the field to distance itself from the status quo, to position itself on the side of disadvantaged social groups, and to promote social justice and an egalitarian society. They have also emphasized that intercultural encounters in the globalized world are not only face-to-face, drawing attention to intercultural interaction in and through the media, literature, and the arts. As a result, the field of intercultural communication has expanded to include mediated intercultural communication. Since the 1990s, some critical and activist scholars have begun to appear in the still-young field of intercultural communication, developing their critique of the field with insights from postcolonial literature. Drawing on their work, this article seeks to defend these approaches and the growing critical turn within the field of intercultural communication, highlighting its potential to promote a more egalitarian society.

Keywords: Intercultural communication, paradigmatic turn, critical approaches, conceptions of the other/difference, activist interventions

■ ■ ■ ■ ■

Received: 6.9.2023 ■ Accepted: 28.3.2024

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ 11 (1) ■ bahar/spring: 9-40

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1355907

Bu makalede, kültürlerarası iletişim çalışmalarının tarihsel serüveni kılavuzluğunda hem alanın dikkatini yönelttiği konular yelpazesi panoramik olarak izlenmekte hem de özellikle alan içinden araştırmacıların eleştirileri doğrultusunda kültürlerarası iletişimin güncel görünümü ve gelecek projeksiyonu üzerine bir değerlendirme sunulması amaçlanmaktadır.¹

Günümüzün savaş, göç, ekolojik felaket, salgın ve sosyo-ekonomik kriz koşullarında, politikanın etik bir sorumluluk olarak kavranması, eşit ve adil bir toplum için yeni bir dayanışma anlayışının araştırılması hayati önemdedir. Bu yazı, kültürlerarası iletişimi savunan yaklaşımlarla yan yana durmak motivasyonu ve alanın henüz kendini göstermemiş olan etik-politik potansiyellerine duyulan inançla yazılmıştır. Geniş bir literatürü gözden geçirerek ilerleyen makale boyunca özellikle alan içi eleştirel yaklaşımlar ve çağrılar yön verici olmuştur. Söz konusu kalabalık literatür içinde kaybolmamak için yöntemli bir gezinti öngörülmüştür: Eleştirel literatürün izini sürmek için Marksizm, postkolonyalizm, kimlik, ulusötesilik, feminizm, ideoloji, söylem vb. birtakım anahtar kavramları tartışmasına eklemleyen kaynaklar araştırılmıştır. Bu şekilde ulaşılan literatür içinde de bir sınırlama yapılarak alanın öne çıkan kitap ve makaleleri değerlendirmeye alınmıştır.

Kültürlerarası iletişimin konu yelpazesi Türkiye'nin çokkültürlü yapısı içinde şüphesiz verimli tartışmalar sunmaktadır. Daha da önemlisi,

•••

1 Makalenin yazımındaki katkılarından dolayı arkadaşım ve meslektaşım Özlem Atar'a çok teşekkür ederim. Hakemlerin önerileri de yazının tartışmasını ve literatürünü zenginleştirmekte önemli olmuştur, onlara da teşekkürü borç bilirim.

Türkiye'nin çokkültürlü yapısı alana özgül katkılar sağlayabilecek niteliktedir. Fakat kültürlerarası iletişim literatürü üzerine bir çerçeve tartışma olarak planlanan bu makalede, Türkiye konu edilmeyecektir. Türkiye ve kültürlerarasılık bağlamı bu makalenin devamında yapılacak başka bir çalışmanın konusu olarak düşünülmektedir.

Makale üç temel başlık halinde yapılandırılmıştır. Birinci bölümde kültürlerarası iletişim alanının tarihsel serüveni sosyal bilimler içindeki makro ölçekli uğraklar eşliğinde izlenmiş, ikinci bölümde ise alana dönük eleştirilere yer verilmiştir. Üçüncü bölüm, kültürlerarası karşılaşmaların çeşitlenmesi bağlamında alandaki sorguları derinleştiren güncel meselelere ve eleştirel saha örneklerine ayrılmıştır. Makalenin sonuç kısmında, içinden geçilen geniş ve kalabalık panorama özetlenmekte, tartışma alana dönük güncel soruların hatırlatılması yanında özellikle yöntembilimsel soruların vurgulanması ile sonlanmaktadır.

Kültürlerarası İletişim: "Aşırılık Çağı"nda² Kendi Evinde

Kültürlerarası iletişim çalışmalarının doğduğu yer Amerika Birleşik Devletleri'dir. Alanın başlangıcı olarak kabul edilen tarih II. Dünya Savaşı sonrasına denk düşse de oluşumu konusundaki öncül gelişmeler, esasında 20. yüzyılın başlarından itibaren kendini gösterir (Leeds-Hurwitz 2010; Kulich vd. 2020). *The Silent Language* (1959) kitabıyla Edward T. Hall alanın öncüsü sayılır (Kartarı 2014). Antropolog E. T. Hall, kültürlerarası iletişimi ağırlıklı uygulamalı bir çalışma alanı olarak kurumlaştırır. O yıllarda kültürlerarası iletişimin, ABD'nin özellikle de savaş sonrası uluslararası ölçekteki siyasi ve emperyalist amaçları için işlevli olması beklenmektedir (Moon 2010, 35; Phipps 2013, 10; Ferri 2022, 381-383; Sorrells ve Nakagawa 2008, 20).³ Alanın çalışma sahaları yaklaşık 1970'lerin sonlarına kadar, ağırlıklı askeri ve diplomatik eğitim ihtiyaçlarına ve çokuluslu işletmelerde şirket kültürü konularına bağlı şekillenir.

Kültürlerarası iletişim, en başından itibaren kültür denilen karmaşık

•••

2 "Aşırılık Çağı" Hobsbawm'ın 20. yüzyıla ilişkin nitelemesidir.

3 Gordon Allport 1954 yılında yazdığı *Önyargının Doğası* (2017) adlı hacimli çalışmasında, ağırlıklı ABD toplumundan örneklerle ırksallaştırmaya ve dine dayalı ön yargı ve stereotipleştirmelere işaret etmekte, kitabı daha barışçıl bir toplum için kültürlerarası temasın önemine ve kültürlerarası eğitimin gerekliliğine vurguyla bitirmektedir. Ne var ki bu çalışma, kendi toplumundaki farklardan ziyade başka ülkelerdeki kültürel grupların özgüllüklerine dikkat yönelten kültürlerarası iletişim alanı için kurucu bir kaynağa dönüşmemiştir.

kavramı nasıl operasyonel hale getireceğiyle ilgilenir. Örneğin E. T. Hall, işlevselci-pozitivist bir yaklaşımla kültürün taşıyıcısı olarak bedene, mekâna, zaman rejimlerine, dile ve seslere, bunlara ek olarak bağlamın işlevine dikkat yöneltir. Edward Sapir, Benjamin L. Whorf, Basil Bernstein gibi dil teorisyenleri kültür ile dilin ilişkisini tartışmaya açarlar. Geert Hofstede, Fred Strodbeck ve Florence Kluckhohn, William B. Gudykunst gibi akademisyenler ise kültürleri (bireysel-kolektif, yüksek güç aralığı-düşük güç aralığı, doğa yönelimli-insan yönelimli, belirsizlikten sakınımı yüksek-belirsizlikten sakınımı düşük gibi) kimi fark şemaları üzerinden karşılaştırılabilir olarak incelemeye çalışırlar (Kartarı 2014).

Kültürlerarası iletişimin temellerini oluşturmaya çalıştığı onyıllar içinde dünya hızlı bir sosyo-politik devinim içindedir. II. Dünya Savaşı'nın bitişinden itibaren, başta Kıta Avrupası'nda ve Avrupa'nın sömürgeci durumundaki ülkelerde olmak üzere, dünyada büyük sosyo-ekonomik, siyasi ve tarihsel dönüşümler yaşanır. Savaşın devamındaki onyıllarda hem toplumsal hareketler hem de siyasi gelişmeler hız kazanır. 1950'ler ve 1960'lar, Batı dışı milliyetçi hareketlere, çok sayıda sömürge devletin özgürleşmesine tanıklık eder. Devamındaki yıllarda, entelektüel canlanmaya da bağlı olarak, Avrupa ve Amerika'da 1968'de kitlesel öğrenci hareketleri başlar.

Bunlara koşut olarak sosyal bilimlerde de hem kuramsal hem de metodolojik açıdan izi sürülebilir büyük paradigmatik değişimler ortaya çıkar. Avrupa'nın Aydınlanmacı rasyonalitesi postyapısalcı ve postkolonyal düşüncelerin ortaya çıkışıyla sarsılmaya başlar. Bu tarihsellikte sınıf çatışması etrafında bir toplum okumasına yaslanan Marksizm de kendini günceller ve kültürel bir bakışa önem atfeder. Marksist tartışmalardan dayanak alan Birmingham Kültürel Çalışmalar ekolü, kültür kavramını merkezine almakla birlikte seçkin kültür anlayışıyla veya antropolojik kültür nosyonuyla yetinmez. Gramsci, Althusser ve Foucault gibi düşünürlerin iktidar, söylem ve ideolojiye ilişkin kuramlarına başvurmak suretiyle toplum içindeki güç ve hiyerarşi farklılaşmalarını dikkate alan eleştirel bir kültür tanımı ortaya koyar. Ne var ki, Kathryn Sorrells'in de belirttiği gibi, kültürel çalışmalar literatürü kültürlerarası iletişimin evi sayılan ABD'ye ancak 1980'lerde ulaşacaktır (2016, 34). Bu gecikme bir yana, henüz kuramsal gelişimini sürdürmeye çalışan kültürlerarası iletişim alanının kendisi de yaklaşık 1980'lere kadar İngilizce dil evinden ve hatta ülkesi ABD'den nadiren dışarı adım atar. İçinden geçilen sosyo-politik, tarihsel gelişmelerle ve onlara bağlı düşünsel alanda ortaya çıkan paradigmatik dönüşümlerle irtibat kurmakta gönülsüzlük gösterir.

1970'ler kültürlerarası iletişimin kurumsallaştığı yıllar olur, *Journal of Intercultural Communication Research*, *Journal of Intercultural Studies*, *International and Intercultural Communication Annuals* gibi dergiler peş peşe yayın hayatına başlar (Kalscheuer 2013; Kulich vd. 2020, 93-100). Öncelikle, 1972 yılında Larry A. Samovar ve Richard E. Porter'in derlediği, alanın en bilinen kaynaklarından sayılan *Intercultural Communication: A Reader* yayımlanır. 1975'te SIETAR (*Society for Intercultural Education, Training and Research*) kurulur. Başlangıcında ağırlıklı dilbilimcilerin, antropologların, organizasyon sosyologlarının ve sosyal psikologların belirleyici olduğu alanda kuramsal yaklaşımlar 1980'lerde çeşitlenir. William B. Gudykunst ve Young Yun Kim'in derlediği *Theories in Intercultural Communication* (1988) kitabındaki makaleler, kültürlerarası karşılaşmayı hâlâ yüz yüze etkileşim ölçeğinde tasavvur etmeyi sürdürmekle birlikte, işlevselci-pozitivist örneklerin yanında hümanist ve sistem-ağ yaklaşımı olarak ifade edilen yeni paradigmatik arayışlara işaret eder niteliktedir.

Kıta Avrupası'nda düşünce dünyası hızlı devinmekte, kültürel çalışmalar yanında feminist ve postkolonyal teori de Batımerkezci pozitivist bilimselliğin sterilliğini aşındırmaktadır. 1970'lerin sonu itibarıyla sosyal bilimler Batı'nın sömürgeci tarihselliğini ve gücünü ifşa konusunda büyük adımlar atar. Edward Said 1978 yılında *Şarkiyatçılık* (2020) kitabını, Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi (*Center for Contemporary Cultural Studies/CCCS*) ise 1982'de *The Empire Strikes Back: Race and Racism in 70s Britain* kitabını yayımlar. On yıl sonra kültürel çalışmalar alanının öncülerinden olan Stuart Hall "West and the Rest" (1992) makalesinde Batı'nın yerküre şemasını en sarih haliyle "Batı ve Diğerleri" şeklinde ifade eder. Hatta bu gelişmelere koşut olarak Batı, kısmen de olsa kendi "beyazlığını" eleştirel bir gözle görmeye başlar (Warren 2010, 446-460). Aynı yıllarda siyahların kimliklenmesinde sömürgeci mirasın açtığı benlik yaralarına odaklanan Frantz Fanon bir kuram ve eylem insanı olarak 1990'lar itibarıyla yeniden keşfedilirken, Paul Gilroy da *The Black Atlantic*'te (1993) siyah düşüncenin çift bilinçliliğini tarihsel olarak izlemeye çalışmaktadır. Ne var ki kültürlerarası iletişim bu düşünsel dalgaları da eş zamanlı izleyemez.

Alanın belirtilen düşünsel izleklere kayıtsız kalmasının temel nedenlerden birinin Avrupa/Batımerkezci (*eurocentric*)⁴ yapısı olduğunu tespit etmek zor olmayacaktır. Esasında Molefi Kete Asante, kültürlerarası

•••

4 Kavramın tam çevirisi "Avrupamerkezci" şeklindedir. Fakat ABD'yi de kapsayacak şekilde "Batımerkezci" olarak düşünülmesi daha doğru olur.

iletişimin Avrupamerkezli bakışını görece erken tarihlerde eleştirenlerden biri olur, Avrupa'nın kendisini ötekinin bakışında görmesi için Afrikamerkezciliği (*Afrocentrism*) dillendirir (1980; 1983). Fakat Asante'nin eleştirisi o dönem bir etki alanı yaratmaz.

1980'lerin başlarında alana dönük erken eleştirilerden bir diğeri ise Antony Smith'ten gelir. Smith sert ve iğneleyici bir dille kaleme aldığı yazısında, alanın güncel literatürünü incelediğini, bunlarda biraz algı psikolojisi, biraz ön yargı, biraz görecelilik antropolojisi ve Avrupamerkezcilik, biraz da iletişimin kod, mesaj, kanal gibi olgunlaşmamış kavramları dışında hiçbir şey bulamadığını söyler. Ona göre savaş, yoksulluk, adaletsizlik gibi büyük ölçekli problemler dünyasında, kişilerarası karşılaşmalardaki problemleri çözmek (örn. Belfast'taki bir Protestan ile Katoliğin veya bir Filistinli ile İsrailinin iyi anlaşması) ancak züğürt tesellisidir (*cold comfort*) (Smith 1982, 252-262); zira bunlar makro ölçekli problemlere çare sunamazlar. Smith, dünyanın güç ilişkilerinin yol açtığı hayati kültürlerarası meselelerle; örneğin yoksullukla, savaşlarla, adaletsizliklerle dolup taşıdığı bir dönemde alana, kişilerarası iletişime sıkışmış, boş ve verimsiz meselelerle uğraşmak yerine, acil ve insanlık için gerçekten sonuç verici çalışmalara yönelmesi çağrısında bulunur (1982, 252-262). Ne var ki bu eleştiriler de alanın yerleşik isimleri tarafından pek duyulmayacaktır.

Gücün ve söylemin kuruculuğunun ifşasını merkeze alan paradigmatik dönüşüm sosyal bilimlere güçlüden ziyade dezavantajlı toplumsal grupların yanında konumlanma olanağı sağlayacaktır. Esasında gücün ayrıştırıcılığının ve toplumdaki hiyerarşik tasniflemesinin ifşası, iletişimi ayırışmadan ziyade buluşma ve diyalog gibi kavramış olan kültürlerarası iletişim için üzerine düşünülesi bir uyarıcı olmalıdır. Fakat kültürlerarası iletişim, varoluşunu kesintiye uğratabilecek bu tarihsel eleştirel uğraklara ve yaklaşımlara kulaklarını uzunca bir süre kapatır. Alanın içine doğduğu ülkenin amaçları doğrultusunda benimsediği işlevselci-pozitivist yaklaşım, toplumsal ve politik güç ilişkilerini görmesi önünde bir engel oluşturur (Sarı 2004, 9; Halualani ve Nakayama 2010, 3). Bu paradigmatik pozisyondan, örneğin sömürgelerdeki yerli ile Batılı veya patriarkal kapitalist sistemde kadın ile erkek arasındaki karşılaşmaya gömülü güç ilişkileri ve bu ilişkilerin sonuçları, niyet olarak da optik olarak da görünmemektedir.⁵

•••

5 Esasında Hofstede, güç aralığı kategorileştirmesiyle ilişkilerdeki iktidar bileşenini görmekte fakat bunu problemleştirmek yerine kültürelleştirerek okumayı yeğlemektedir.

1980'lerdeki neoliberal kapitalist uğrak ve bununla koştut olarak gelen kimlik siyaseti dönemecinin devamında, özellikle 1990'lardan itibaren bir yandan ulusötesi oluşumlar serpilmeye başlar bir yandan da ulus-devlet kimliklenmesi, ulusaltı etnik, dinsel, toplumsal cinsiyet kimliği vb. farklı grupların/ ötekilerin seslerini duyurmaya başlamasıyla aşınmaya uğrar (Chen ve Starosta 1996, 355). Sovyet bloğunun çöküşü ve neoliberal siyasetin ve ekonominin yerini sağlamaştırması 1991 yılında olur. Kültürlerarası iletişim halihazırda erken dönem karşılaştırmalı araştırmalarında sosyalist ülkelerin deneyimlerini örnekleme hiç katmamakla eleştirilirken (Kartarı 2014, 129), bu vakitten sonra böyle bir örneklem sahası hepten ortadan kalkar. Tek kutuplu kapitalist dünya küresel hegemonyasını ilan etmekteki coşkusu saklamaz. Toplum diyalektik ve sınıf çatışması dinamikleri içinden okuyan sosyalist düşünce de güncellenir: Sınıf kavramı entelektüel alanda gücünü yitirir, yeni Marksist yaklaşımlar yönünü kimliklerin ve mücadelenin eklememesi ve radikal demokrasi tartışmalarına döner.⁶ Bu yıllarda kültürlerarası iletişim içinde Milt Thomas ve Mary Jane Collier, "kültürel kimlik" meselesini yorumsalıcı bir yaklaşımla görebilen makaleleriyle ayrıksı bir yere otururlar (1988, 99-122).

Fakat tekrar toplumsal olayları hatırlayarak devam edecek olursak kimliğin bazı görünümüleri şiddetlidir: 1992'de Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan ülkeler arasında sert milliyetçi çatışmalar ve katliamlar yaşanmıştır. Aynı yıllarda Afrika'da Ruanda soykırımı yaşanmakta, İsrail-Filistin gerilimi özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren kesintisiz sürmektedir. Kültürlerarası iletişim, farklı etno-dinsel kimliklerin şiddet dolu karşılaşmalarını örnekleyen bu tür tarihsel olayları akademik açıdan göremez. Öngörülebileceği üzere, kültürlerarasılığı kişisel etkileşime; karşılaşmaları, gönüllü, eşitlerarası ve yüz yüze iletişim ölçeğine sıkıştırmış; çatışmayı ise formasyonla giderilebilir yanlış anlamalar olarak daraltmış alan için, bu tür büyük şiddet ve çatışma olayları baş edilmesi zor bir ölçek sorunu yaratır. Öte yandan, 1990'lar alana dönük içeriden ve dışarıdan eleştirilerin kendini iyiden iyiye duyurmaya başladığı yıllar olur.

1990'ların ikinci yarısı kültürlerarası iletişim açısından verimli bir iç tartışma dönemi olarak görülebilir (Moon 2010). Alan bir yandan kendisine yönelen eleştirileri göğüslemekte diğer bir taraftan ise kuramsal ve metodolojik perspektifini gözden geçirmektedir. R. Scollon ve S. W. Scollon, *Intercultural*

•••

6 Bkz. Laclau ve Mouffe 2008.

Communication: A Discourse Approach (2000) kitabıyla alanı doğrudan söylemsel bir yaklaşımla ve söylemlerarası iletişim kavramlaştırmasıyla yeniden tarif etmeye yönelir. 2000'lerden itibaren eleştirel kültürlerarası iletişimciler olarak Judith Martin ve Thomas Nakayama (2010) aşağıdaki bölümde detaylandırılacak olan eleştirileri verimli bir şekilde birleştirerek sahanın paradigmatik rotalarını işlevselci, yorumlayıcı ve eleştirel olmak üzere üç kategori şeklinde ayrıştırarak alana; güç ilişkilerini, kimlik tartışmalarını ve kültürlerarası iletişimde diyalektiğin önemini vurgulayan eleştirel bir kavramlar seti önerirler. Samovar ve Porter'in *Intercultural Communication: A Reader* (2002) kitabı eleştiriler doğrultusunda (etno-dinsel kimlikler yanında kadınları, LGBTİQ+'ları, engellileri vs. kapsayacak şekilde) çeşitlenen saha örnekleriyle birlikte sürekli güncellenmektedir.⁷ Eleştirel literatür alanda etkisini açıkça göstermektedir fakat henüz eleştirel kültürlerarası iletişim alanı adıyla görünür değildir.

Neoliberal kapitalist sistem 1990'ların ikinci yarısından itibaren dünyayı bir nevi avucunun içine almıştır; bu, eşitsizlikleri derinleştirmekle karakterize olan küreselleşmenin en çarpıcı görünümüdür. Küresel dünyada sermayenin, emtianın, fikirlerin, kültürel ürünlerin yer değiştirmesinin adı akış, insanın yer değiştirmesinin adı ise göçtür. Akış alkışlanır fakat ulus-devlet kompartmanlarına göre bölümlenmiş dünyada göç, özellikle de sosyo-ekonomik dezavantajlı grupların sınır ötesi göçü hep tedirginlikle karşılanmıştır.

Yeni siyasal ve ekonomik gelişmelerle birlikte göç de hızlanır. Doğu-Batı, Güney-Kuzey aksında Avrupa'ya yönelen göçler yanında, Suriye göçünün Asya ve Afrika'ya da saçılan rotası; yoksul Orta Amerikalıların ve Meksikalıların Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru hareketi ve Myanmar'da Rohingya'ların komşu ülkelere zorunlu göçü de güncel örnekler olarak hatırlanabilir (Weiwei 2020). Ne var ki göç konusunda akademinin odağı da sorunsalı da Batı'nın deneyimi ve telaşı etrafında biçimlenmeye devam eder.

Göç önemli toplumsal karşılaşmalar ve yapısal dönüşümler getirir. Göç sosyolojisi, 1980'lerde benimsediği entegrasyon kavramından, 1990'ların sonu itibarıyla üçüncü kültür, melez veya tireli (*hyphenated*) kimlikler ve ulus-ötesi (*transnational*) toplumlar tartışmalarına doğru geçiş yapar (Çağlar 1997; Kaya 2001). Avrupa ülkeleri de göç realitesini kabul etmeye,

•••

7 Kuramsal ve ampirik analize dayalı makalelere yer veren bu derleme kitap, 2015 yılında 14. baskısını yapmıştır.

“farkın yönetiminin” yeni demokratik siyasi formülasyonu olarak Kanada ve Avustralya gibi ülkelerin deneyiminden devşirilen çokkültürcü siyaseti benimsemeye yönelir. Aynı yıllarda konvansiyonel kültürlerarası iletişimin ilgisi zorunlu göçlere ve insanların akışına değil sermayenin akışına bağlı biçimlenmektedir: Ulusötesi ve çokkültürlü şirketlerde kültürel farklılıkları yönetmeye, işletme kültürü ve çalışma hayatına dönük akademik çalışmalar devam eder.⁸ Bunların yanında, işletmelerde hizmet içi eğitimler, reklam ve kültürlerarasılık, kültürlerarası eğitim, sağlık iletişimi ve sağlık turizmi gibi konular alanın gözde araştırma konularından olur. Göç deneyimi kültürlerarası iletişim için bir odağa dönüşmez. Göçü de bünyesine alabilen, karşılaştırmaya dayalı çapraz-kültürel araştırmalar (*cross-cultural studies*) ise kendini kültürlerarası etkileşimin potansiyellerine değil, iletişimde farktan kaynaklanan problemleri çözmeye vakfetmiş gibidirler (Piller 2012, 7-10). Ulusötesi veya melez kimlikler alanın dikkatini celbetmez.

Alan göçle çeşitlenen çokkültürlü ve ulusötesi toplumsallığı görmekte yetersiz kalmış olsa da bu yeni toplumsal yapı, kültürlerarası iletişimi ihtiyaç olarak çağırır: Avrupa Komisyonu’nun (*Council of Europe*) 2008 senesinde, özellikle çokkültürcü siyaset modelinin sınırlılıklarını aşmak çağrısıyla *White Paper on Intercultural Dialogue* başlıklı rapor yayımlaması ve burada “kültürlerarası diyalog” kavramını öne çıkarması dikkat çekici bir gelişme olur. Rapor hâlâ Avrupamerkezci bir bakış açısına sahip olmakla ve kültürler arasındaki sosyo-kültürel ve siyasi çatışma dinamiklerini gözetmediği için diyalog sözcüğünün içini boşaltmakla eleştirilse de (Phipps 2014, 114-120) kültürlerarası etkileşime odaklanmanın bir ihtiyaca dönüştüğünün fark edilmesi önemlidir. Hatta çokkültürcülüğün teorisyenlerinden Charles Taylor da Quebec deneyimi üzerinden “Çokkültürlülük mü yoksa kültürlerarasılık mı?” sorusunun cevaplanmasında kültürlerarasılıktan yana taraf olur (2012, 413-423). 2010’dan itibaren kültürlerarası iletişim literatüründeki eleştirel yaklaşımların görünürlüğü artar. Thomas K. Nakayama ve Rona Tamiko Halualani *The Handbook of Critical Intercultural Communication* (2010) kitabını yayımlarlar. Adrian Holliday *Intercultural Communication and Ideology* (2011) kitabında konvansiyonel kültürlerarası iletişimin güç ilişkilerini perdeleme biçimlerini ifşa eder.

Aktarılan kısa özetten de anlaşılacağı üzere alanın, içinden geçtiği sosyo-ekonomik tarihi ve entelektüel gelişmeleri değerlendirmesi gecikmiştir.

•••

8 Bkz. Sargut 2001 ve Raelin 1999.

Bunun için birkaç neden sayılabilir: Öncelikle kültürlerarası iletişimin kendine ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin özgül koşulları içinde bir konfor alanı açmış olduğunu hatırlamak önemlidir. Alan, etkin iletişim ile egemenin faydasının birbirine eklemlendiği pragmatist bir bakışla doğduğu için en başında yönetsel gücü elinde tutanın, yani statükonun yanında hizalanmıştır. Buna bağlı olarak alan, 1960'ların ve 1970'lerin güç ilişkilerini ve toplumsal çatışma alanlarını ifşa eden, Marksist düşünceyle ya da özcü kültür kavrayışını yapısöküme uğratan, sömürge tarihinin yarattığı güç asimetrisini makro ölçekli bir soruya dönüştüren postkolonyalist düşünceyle her şeyden önce paradigmatik ve metodolojik uyumsuzluğu gereği bağ kurmamıştır (Kalscheuer 2013, 181-182). Yaklaşık 40 yıllık bir dönemi sessizlikle geçiren alanın kendine eleştirel bir hat açabilmesi için neoliberal dönemin düşünsel repertuarının oluşmasını beklemesi gerekmiştir.⁹ Konvansiyonel kültürlerarası iletişim ise eleştirel metinleri bugün hâlâ referans olarak görmemektedir (Moon 2010, 44).

İkincisi, kültürlerarası iletişim başlangıcından neredeyse 1980'lerin sonlarına kadar kendisini tanımlama ve meşrulaştırma, sosyal bilimlerde kendine yer açma uğraşı içinde olmuştur (Piller 2012; Casmir ve Asuncion-Lande 1989). Kendine yoğunlaşmış olması, alanın içinde devindiği siyasi ve sosyo-ekonomik bağlama yeterli ölçüde dikkat yöneltmesini yavaşlatmıştır. Oysaki bu arada kültürlerarası iletişimin içinde yer almaya çalıştığı sosyal bilimlerin yelpazesi eleştirel uğraklarda dönüşmekte, dolayısıyla alan ile sosyal bilimlerin diğer çalışma alanları arasındaki uçurum da gittikçe derinleşmektedir. Aynı nedenle kültürlerarası iletişimin işlevselci-pozitivist yaklaşımı ve sahada neredeyse kültür teknisyeni gibi davranması, kültürün dilde, söylemde ve sosyal pratiklerde kurulduğunu savunan sosyal inşacı yaklaşımlar tarafında alana dönük bir soğukluğa yol açmıştır. Örneğin iletişim çalışmaları, kültürel çalışmalar ve medya çalışmaları gibi alanlar, kültürlerarası iletişime karşı alanın statükocu bir pozisyonda yer almayı sürdürmesi nedeniyle hep mesafeli ve şüpheli olmuş, onunla bağ kurmamışlardır (Piller 2012, 3-4). Ne var ki yinelemek pahasına ifade edelim: Alanın bu tutumunu devam ettirmesi güç olacaktır. Çünkü sadece dışarıdan gelen ithamlar değil, alan içindeki eleştiriler de gittikçe daha duyulur olmakta; yükselen sesler, alanı korunaklı ve garantici pragmatizminin dışına, yani güç ve statüko ile mesafelenmeye çağırılmaktadır. Kültürlerarası iletişim bu çağrılar sayesinde

•••

9 Neoliberalizmin siyaset ve özne kavrayışının eleştirel düşünceyi ve toplumsal hareketleri nasıl dönüştürdüğü ise bu makalenin kapsamını aşacak boyutta, ayrı bir tartışma konusudur.

gelişimini sürdürmekte, kendisine ev olan statükocu bilim paradigmasından çıkmaya çalışmaktadır.

Alana Dönük Eleştiriler: Evden Çıkma Zamanı

Kültürlerarası iletişim, tarihin hızlandığı gelişmelere ve etkileşim dinamiklerine istikrarlı bir kayıtsızlık gösteriyor gibi görünse de özellikle son otuz yılda kendi içinde hararetli eleştirilerle yüzleşir. Alana dönük eleştiriler 1980'lerden itibaren başlamakla birlikte ağırlıklı 1990'ların ikinci yarısından sonra kendini gösterir. Aşağıda dört başlık altında özetlenen bu eleştiriler, alanın sadece problemlerini ve eksikliklerini işaret etmekle yetinmezler. Aynı zamanda ellerini taşın altına koyarak yaptıkları yeni saha çalışmalarıyla yeni rotalar işaret ederler.

Güç ilişkilerinin yok sayılması

Erken dönem kültürlerarası iletişim, karşılaşmalardaki güç ilişkilerini yok saymakla, her kişilerarası karşılaşmayı eşitlerarası ve gönüllü kabul etmekle eleştirilir (Martin ve Nakayama 2010; Halualani ve Nakayama 2010; Özdemir 2011; Sarı 2004; Sarı 2021). Oysaki kültürlerarası karşılaşmalar genellikle bir güç asimetrisi içerir. Kültürlerarası iletişimin güç ve statüko ile yakınlığına dönük eleştiri, alanın paradigmasını değiştirecek ölçüde yön verici olmuştur; bu eleştiri alana yapılan diğer eleştirilerin tamamını yatay keser. Zira, kültürlerarası karşılaşmalarda güç bileşenini görmemenin aynı anda birkaç sonucu olacaktır: Bunların en açığı ve ilki iletişimdeki güçlü tarafın amaçlarını perdelemek, hatta rasyonalize etmektir (Xu 2013, 381; Holliday 2011). Zaten alan başlangıç evresinde ulusal ve emperyalist amaçlarını perdeleme ihtiyacı bile duymamış; Kültürlerarası Çalışmalar Enstitüsü (*Institute for Intercultural Studies*) adlı kuruluş, temel amacını “ulusal karakterli araştırmalarla eşgüdömlü ilerleyecek” çalışmalar yürütmek olarak belirlemiştir (Leeds-Hurwitz 2010, 25). Böylelikle güçlü tarafın amaçlarının doğallaşması, onun bakışını (yani yaygın Batı örnekleri özgüllüğünde Anglosakson ön yargıyı) ve pozitivist metodolojisini bilim olarak, kendi çıkarları doğrultusunda ürettiği anekdotal ve bilim dışı bilgiyi ise nesnel ve tarafsız olarak sunmuştur (Casmir ve Asuncion-Lande 1989, 278-309; Moon 2010, 34-36).

İkincisi, çoğu kültürlerarası karşılaşma durumunda, gücü elinde tutan tarafın karşısındaki öznenin iletişim sürecini belirlemek veya yönlendirmek olanakları son derece sınırlıdır. Kültürlerarası karşılaşmalarda kültürel ötekilerin anlam, deneyim ve bilgi dünyasını hesaba katmamak, yani iletişim

sürecinde asli bileşenlerden birini yok saymak, sadece üretilen bilginin gücün yanında yer almasını getirmez. Bu yanlılık, araştırmanın bilimselliğini de şüpheli kılar.

Üçüncüsü alan, kültürün tarihle, siyasetle ve ideolojiyle bağlantısını kurmadığında, kültürel yapıların ürettiği pratiklere içkin şiddeti, eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri, kültürel görecelik zaviyesinden görerek kültürelleştirme, diğer bir deyişle “yetersiz/zayıf kültürlerin hasletleri” olarak olağanlaştırma riskine açık hale gelmiştir. Jef Verschueren bu konuda Belçika’da, sığınma evindeki göçmen Türk kadınların erkek şiddeti anlatılarını örnekler: Özdüşünümsel olmaktan uzak Avrupamerkezci bakış, kadınların yaşadığı şiddeti Türkiye toplumunun kültürel yapısından gelen bir problem olarak görmekte, kendi toplumunun dışına iterek doğallaştırmaktadır. Oysaki Verschueren’e göre kadınların anlattıkları kültüre özgü değildir; Flaman ailelerde de yaşanan ataerkil şiddetin ta kendisidir (2008, 26).

Özcü kültür kavrayışının eleştirisi

Kültürlerarası iletişimin özcü bir kültür kavrayışından hareket ettiği, eleştirel yaklaşımların neredeyse tamamınca ifade edilmiştir (Sarı 2004; Binark 2006; Özdemir 2011; Halualani ve Nakayama 2010; Verschueren 2008; Leeds-Hurwitz 2010; Chen ve Starosta 1996; Piller 2012). Her şeyden önce alanın ahistorik ve apolitik kültür anlayışı, alanda hem güç ilişkilerinin hem de Batı merkezli tarih okumasının görülmesini engellemiş, dahası kültürel topluluğun içindeki eşitsiz ve adaletsiz uygulamaları kültürelleştirerek bunların meşrulaştırılmasını getirmiştir (Piller 2012; Özbudun 2021; Holliday 2011). Özcü kültür anlayışı özellikle iki eşitleme formülasyonunda kendini gösterir.

Kültür-Ulus Eşitlemesi: Bunlardan birincisi kültür ile ulus arasında kurulan denklik ilişkisidir. Kültürlerarası iletişim antropolojinin kültür nosyonundan hareket etmekte, kültürü bir tür kök ya da köken referansı ile genellikle etnisiteye bağlı topluluk örüntülerini esas sayarak daraltmakta ve etnomerkezci bir olumlama olarak tanımlamaktadır. O nedenle kültür denince akla etnik grup üyeliği ve hayali cemaatler gelmektedir (Piller 2012, 3). Nitekim alan, saha örneklerinde sıklıkla ulus ile kültürü birbirinin yerine geçer şekilde tahayyül etmiştir (Halualani ve Nakayama 2010, 3; Kim 2001, 140; Moon 2010; Verschueren 2008; Leeds-Hurwitz 2010; Chen ve Starosta 1996; Holliday 2011). Derine gömülü kökler, bölgesel sınırlar, bir grup insanı niteleyen öz olarak kültür anlayışı kaçınılmaz bir biçimde milliyetçi

söylemleri de bünyesine alır. Milliyetçi ideolojinin kültüre içkin hale geldiği yerde kültürlerarası karşılaşma da ancak kültürel farkların çarpışması şeklinde okunacaktır. Bu çarpışmada, etnosantrik merkeze göre tanımlanan fark problem olarak görülecek dolayısıyla alan açısından hayati bir perspektif olarak ilişkilerarasılığı (*interrelation*) ve etkileşimi görmenin yöntembilimsel potansiyeli daha ışımadan sönecektir (Verschueren 2008, 25-27; Leeds-Hurwitz 2010, 25-27; Piller 2012, 3-18).

Kültürlerarası iletişimin özcül kültür kavrayışı, alanın kültürü kestirilebilir homojen bir beden olarak görmesini beraberinde getirmiştir. Bu da onun kültürel olanın söylemsel ve çatışmacı yanını görmemesine neden olmuştur, diğer deyişle alan akademik bilgide kültürü tüm problemlili özcül referanslarıyla birlikte yeniden üretmekten öteye gidememiş, kültürü analiz etme aşamasına geçmemiştir (Piller 2012, 5-6). Oysaki kültür bütünüyle analitik bir soyutlamadır; soyut haliyle davranışların sebebi olamaz (Piller 2012, 5). Kültür değil, insanlardır eyleyenler; Engin Sarı'nın Assmann'dan hareketle ifade ettiği üzere "kültürel anlamların kendiliğinden dolaşımı ve yeniden üretimi mümkün değildir, onun dolaştırılması ve sahnelenmesi gerekir" (2009, 238).

Özne-Kültür Eşitlemesi: Kültürlerarası iletişim de esasında yöntem açısından ağırlıklı olarak kültürel anlamları dolaştıran kişilere yönelir ve kültürlerarasılığı kişilerarası karşılaşma durumsallıkları üzerinden izler. Ne var ki alan iletişimdeki kişileri kültürün temsilcisi olarak özcül ve sabitleyici bir bakışla konular; diğer bir deyişle aynı ulus ile kültür arasında yaptığı gibi bu bağlamda da kişi ile kültür arasında bir denklik kurar. Kişilerin deneyimi, içinde yaşadıkları kültürel ortamca belirlenebilir elbette fakat bu onları öz ve köklere sabitlenen kültürün tam yetkin bir temsilcisi olarak görmeyi gerektirmez. Böylesi bir denkleştirme iki açıdan sorun üretir: Öncelikle, kişi-kültür eşitlemesi kültür-ulus kasnağına oturtulup kişi-kültür-ulus denkliğine dönüşür. Bu denklik, özneyi hegemonik kültür anlayışına ve gücün/iktidarın ideolojisine sınıksız bağlar, onun kültür içindeki eleştirel, karşıt varolma biçimlerini (başka bir inançtan, etnisiteden, sınıftan, cinsiyet kimliğinden vs. olmasını) yok sayar. Verschueren buna "homojenizm" der (2008, 31). Homojenizm, toplumsal yapıya sosyal ve kültürel olarak gömülü siyasi ideolojinin adıdır. Verschueren'in homojenizm anlayışı, Nina Glick-Schiller ve Andreas Wimmer'in "metodolojik milliyetçilik" (2002), Gerd Baumann'ın ise "kültür mıknaatı" (2006) kavramlaştırmalarıyla paralellikler taşır ve aşılması tüm sosyal bilimler için zaruri olan bariyerlere, kaçınılmaz

olarak yargı içeren okuma biçimlerine işaret eder. Kültürlerarası iletişimin, tüm eleştirilere rağmen hâlâ özcü kültür anlayışına yaslanmakta ve kişilerarası iletişimde psikolojik olana dikkat çekmekte ısrar ediyor olması, aşamadığı bariyerlerin açık bir göstergesidir (Leeds-Hurwitz 2010, 17-33).

Özne-kültür eşitlemesinin yarattığı ikinci problem, bu denkliğin aynı zamanda kategorik bir hata olmasıdır. Çünkü Verschueren'e göre iletişimdeki kişi "kültür tarafından programlanmış" ¹⁰ bir ahmak (*cultural dope*) değildir (2008, 27). Aksine özne, kültürel hegemonya ile ilişkisinin niteliğine bağlı olarak pozisyon alan, pozisyonunu bağlama göre gözden geçiren, kişisel deneyimiyle dönüşen, bilme biçimlerini dönüştüren ve çoğullaştıran (çokkültürlü, melez, kozmopolit olabilen) aktif bir belirleyendir. Fakat kişileri kültürün özcül görünümüleri olarak kabul eden alan, kendi yönetsel sterilliği adına, özellikle eleştirel ve karşıt kültürel öznelerin atipik unsurlar olarak üstünü çizer. Bunu yaparak öznelerin dinamizmini ve diyalektiğini hesaba katmamış olur (Holliday 2011; Verschueren 2008, 24-25). Kültürlerarası iletişimin, kişilerarası karşılaşmaları bugün hâlâ "ilk karşılaşma" olarak tahayyül ediyor olması, değişmeyen bir öz olarak kültür anlayışının en açık ve basit göstergelerindedir. Alan, öznenin karşısındaki kültürel grubu kişisel deneyim, medya ve iletişim araçları veya eğitim üzerinden halihazırda tanıyor olması ihtimalini varsaymaz bile. Verschueren bunu ironik bir örnek üzerinden açıklar: Bir kültürlerarası iletişim kursunda Çinlilerin kendilerine verilen hediyeyi hemen açmayı kabalık saydıkları, bir Batılı için ise aldığı hediyeyi hemen açıp teşekkür bildirmenin nezaket gereği olduğu öğretilir. Çinli ile Batılı hediyeleşme pratiğine girdiklerinde birbirleri hakkında öğrendikleri bilgi doğrultusunda hareket ederler: Çinli hediyeyi açar, Batılı ise açmaz (Verschueren 2008, 24-25).¹¹ Kursta öğretilen şematik bilgi çoktan geçersizleşmiştir. Değişmemiş, saf bir kültür mümkün değildir.

Belirtilen eleştirilerin alanda somut sonuçları olur. Kültürlerarası iletişim teorisyenleri 1990'ların ikinci yarısından itibaren kültürel çalışmaların eleştirel inşacı kültür yaklaşımıyla bağ kurarlar; kültürü ideolojik mücadele ve söylemsel çekişme sahası olarak görmeye yönelirler (Halualani vd.

•••

10 Buradaki eleştiri Hofstede'nin "zihni yazılım olarak kültür" kavrayışını akla getirmektedir.

11 Verschueren'in örneğine ek olarak kültürlerarası etkileşimin kişiyi ve kültürü sürekli dönüştürmesi bağlamında, "üçüncü kültür" tartışmasıyla Fred Casmir (2012 -ilk basım 1993), ayrıca Homi Bhabha ve Edward Soja'nın da benimsediği üçüncü kültür ve melezlik kavramlaştırmalarına alternatif olarak *transdifference* kavramını öne çıkaran Britta Kalscheuer (2013, 174-189) hatırlanabilir.

2009; Halualani ve Nakayama 2010; Holliday 2011). Kültürün mücadele sahası olması, iletişimdeki özneli ulus ölçekli etno-dinsel bedenini üyeleri olmaktan ziyade, ulus altı kimlikleri de kapsayacak kültürel kimlikler çerçevesinde de görebilmeyi getirir. Bu açılan kapıdan yeni etnik ve dinsel kimlikler, sınıflar, kadınlar, LGBTIQ+'lar, ekolojistler, sanal kültür grupları vs. girecektir. Kültür tanımını genişleten bir diğer sosyo-politik, ekonomik ve tarihsel uğrak küreselleşme olur (Sorrells 2016). Küreselleşme olarak nitelenen güncel koşullar, mekâna yayılmak ve zamana kök salmak arzusunundaki özcül, milliyetçi kültür nosyonunu "ürün olarak kültür" kavrayışı içinde çözümler. Çünkü kültür artık sadece mübadele edilecek anlamlar değil, aynı zamanda alınıp satılabilecek metalar görünümündedir (Sorrells 2016, 34-40).

Karşılaşmanın çokluğu ve çoğulluğu

Kültür kavramı etrafındaki güncel tartışmalar burada anacağımız üçüncü eleştiri noktasına vesile olur. Temas ve etkileşim alanının genişmesi ve ağsallaşması¹² olarak küreselleşme, esasında kültürlerarası iletişimin "karşılaşmalar sahasını" da yeniden gözden geçirmesini gerektirecek niteliktedir. 1990'lara kadar alandaki erken dönem saha örnekleri neredeyse tamamıyla kişilerarası, yüz yüze karşılaşma epizodlarını merkeze almıştır. Ne var ki günümüzde karşılaşma olanakları ve ortamları çok daha çeşitlidir; öncelikle kişilerarası karşılaşmalar, özellikle yeni medya olanaklarıyla birlikte, her zaman senkronik ve yüz yüze yaşanmamaktadır.

İkincisi, kültürlerarası temas ve etkileşim mutlaka kişilerarasında olmak zorunda da değildir. Örneğin anlam üretim ve aktarımı bağlamında temsil mecrası da kültürlerarası karşılaşmaların adresidir. Ne var ki Ingrid Piller'in söylediği gibi iletişim ve medya çalışmaları ile kültürlerarası iletişim çalışma alanı, kültür kavrayışlarından kaynaklanan paradigmatik uyumsuzlukları nedeniyle birbirleriyle nadiren bağ kurabilmiştir (2012, 3-4). Kültürlerarası iletişim alanının eleştirel düşünceyle mesafesi, kültürlerarasılık tahayyülünü esnetmesinin dahi önünde engel olmuş, örneğin sosyal ve kültürel inşaa laboratuvarı olarak değerlendirilebilecek temsil mecrasını görmesini onyıllar boyunca engellemiştir. Oysaki özellikle 1990'lardan bugüne temsil mecrası sayısız saha örnekleri üretmektedir. Ulusötesi medya ve içerikleri (örn. uydu yayınları ve kültürlerarasılık, dizi endüstrisi), ulusötesi yazın ve popüler kültür, göç edebiyatı ya da sineması (örn. üçüncü sinema, melez sinema),

•••

12 Ağsallaşma sözcüğü hem network hem de web sözcüklerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.

küresel sanat pazarları (örn. bienaller) bunlardan sadece birkaçıdır. Bunlara ek olarak yeni iletişim teknolojileri ile ortaya çıkan yeni online ve offline kültürel gruplar, alana da güncel ve daha karmaşık bileşenli araştırma sahalarını işaret etmektedir (Chen 2012; Shuter 2017).

Üçüncüsü, insanlararası karşılaşmanın ötesinde, insan ve farklı kültürel nesnelerin karşılaşması tarihsel olarak çok eskilere götürülebilecek bir meseleyken yine küre-yerel (*glocal*) dönemle canlanmış bir tartışma olarak kültürlerarası iletişimin ilgisine geç de olsa mazhar olmayı hak eder. Örneğin, küresel kapitalist pazara çıkan inanç pratiklerinin ve onlarla birlikte dolaşıma giren maddi kültür nesnelerinin serüveni, kültürlerarasılığı derinleştirebilecek potansiyeller sunabilir (Roth 2001, 563-580). 1990'ların başı itibarıyla küresel pazar üzerinden toplumsal yaşamlarımıza ulaşan maddi kültür nesnelere¹³ veya küresel genişlemeyle birlikte sekülerleşmiş inanç pratikleri (örn. stres giderme sporu olarak yoga), kültürlerarası etkileşimde dönüşen kültürel pratikler (örn. kültürlerarası evlilikler) alanın daha yakın dönemlerde görünürleşen konularındandır. Güncel kültürlerarası karşılaşmalar küresel zaman-mekân içinde şüphesiz çok daha çeşitlendirilebilir.¹⁴ Zira, çokkültürcülük ve kimlik siyaseti, küreselleşme, göç ve yeni medya ile karmaşıklaşan enformasyon akışlarıyla koşut olarak ortaya çıkan yeni toplumsal yapılar bu tür bir genişlemeyi zaruri kılmaktadır.

İletişim ve çatışma kavramlarının yeniden tanımlanması

Kültürlerarası iletişimin iletişim ve çatışma anlayışları eleştiriye uğramıştır. Alanda iletişim, iletişim çalışmaları içindeki etki ekolünün izinde, tutum ve/veya davranış değişikliği yaratma motivasyonu ile tanımlanır. Etki ekolü, alanın sıklıkla yöneldiği kurum ve işletme kültürü gibi yönetimsel çalışma sahalarını araştırmak ve onlara sonuç önerebilmek bakımından işlevli bulunur. Etki temelli iletişim anlayışında çatışma, hedeflenen sonucun önünde duran, kaçınılması ve giderilmesi gereken bir engel (gürültü, parazit,

•••

13 Örneğin 1990'larda batık ve aynalı Hint kumaşlarının küresel yaygınlığı, Almanya'daki göçmen düğünlerinde kaftan, kınalık, nargile, serpuş gibi maddi kültür nesnelerinin yeniden icadı.

14 Söz konusu akademik çeşitliliği burada içermek mümkün değildir. O nedenle Türkiye'den irkaç örnek vermekle yetinilecektir: Eleştirel kültürlerarası iletişim pedagojisi ve medya konusunda bkz. Atay 2018; ulusötesi göçmen edebiyatı konusunda bkz. Atar 2022; göçmen sineması ve kültürlerarasılık konusunda bkz. Karabağ 2009; Türk dizilerinin Kosova'da alınılması konusunda bkz. Çaylı-Rahte 2017; kültürlerarası evlilikler konusunda bkz. Kartarı 2023.

kriz) olarak kavranır.¹⁵ Kùltùrlerarası iletişim için de çatışma giderilmesi gereken bir problem olarak olumsuz görùlmüş, çatışmanın nedenleri üzerine detaylı soru sorulmamıştır (Phipps 2014, 120). Daha da önemlisi, alan, paradoksal bir biçimde bir yandan kùltürlerin iletişiminde denge ve uyumu hedeflemekte öte yandan kùltür ve özne kavrayışının özcü sınırları nedeniyle karşılaşmadaki pozitif ve üretken dinamikleri görmek yerine her türlü karşılaşmayı çarpışma/çatışma veya yönetilmesi gereken bir problem durumu olarak negatif tanımlamaktadır (Verschueren 2008, 25-27).

Oysaki çatışma, esasında kamusal ve kùltürel alanda, söylemsel mücadele sahasında yer alabilmenin temel koşuludur. Toplumsal yaşamda hiçbir zaman bütünüyle giderilebilir değildir; çatışma, diyalektiğin koşuludur. Toplumu ayırıtıran değil, kuran bir şeydir. Çatışma iletişimde her zaman engel değildir, bazı durumlarda kendini gerçekteştirmenin, kendi adımlarını belirlemenin yoludur. Nitekim kimi durumlarda taraflar birbirleriyle doğrudan çatışmayı gidermek için değil, öncelikle çatışmayı tanımak ve açıklamak için iletişim kurarlar. O nedenle peşinen çatışmayı gidermeye programlanmış iletişim tahayyùlü yanlış umutlar vermekten öteye gidemez (Phipps 2014, 120). Buradaki umut yanlıştır çünkü her şeyden önce taraflar arasındaki eşişsiz dinamikleri yok sayar. Kùltürlerarası karşılaşmalarda çatışmayı tanımlayan taraf çoğu zaman gücü elinde tutandır; çatışma/problem çıkaran ise çoğunlukla iletişimdeki güçsüz taraftır. Haliyle iletişimdeki güçsüz taraflar¹⁶ neredeyse ontolojik olarak bizzat varoluşları gereği problem olarak algılanırlar. Dolayısıyla alan, çatışma anlayışını değiştirdiğinde hem kùltürlerarası karşılaşmaları irili ufaklı krizler/problemeler şeklinde kavramaktan hem de iletişimdeki farklı kùltürel özneyi problem olarak görmekten kurtulabilecektir. Etkileřiřimdeki öznelerin birbirlerinden öğrenmenin diyalojik ve yaratıcı olanaklarına kapı aralaması ancak bu sayede söz konusu olabilecektir.

Kùltürlerarası iletişim özellikle güç asimetrisinden kaynaklanan makro ölçekli toplumsal çatışma sahalarına yönelmez. Bunun bir nedeni kendi mikro kişilerarası saha örneklerinde genellikle kontrol edilebilirlik ölçeğinde hareket etmenin konforunu sürdürmek istemesidir. Daha önce de ifade edildiği üzere makro ölçekli siyasi şiddet ve çatışma olayları alan açasından

•••

15 İletišimsel problemi parazitlenme/gürültü olarak görme anlayıřı Claude E. Shannon ve Warren Weaver'in iletiřim modelinden gelir.

16 Örneğin ev sahibi kùltürden birisi karşısında göçmen, Beyazların karşısında Siyahlar, sömürgecinin karşısında yerli halk, sermaye güçleri karşısında ücretli çalışanlar, kapitalistler karşısında yoksullar, erkekler karşısında kadınlar vs.

göz korkutucu olabilmektedir. Bununla bağlantılı bir diğer neden alanın son derece dar, etkileşimdeki güçsüz tarafı problem çıkararak olarak parmakla göstermeye indirgenmiş bir çatışma anlayışına sahip olmasıdır. Şu ana kadar defalarca ifade edildiği üzere alanın, etno-dinsel homojeniteye kapanmış, güç ilişkilerine ise bizzat kendisi kapılarını kapatmış olan kültür nosyonu, bir görme problemine neden olmaktadır. Zira konvansiyonel kültürlerarası iletişim, kültürdeki güç yapılarını göremediği gibi kültürelleştiremediği alanları da optik olarak göremez. Dahası, iletişim kavrayışına dönük etki temelli paradigma içinde büyük toplumsal çatışmalar, savaş, etno-dinsel çatışma alanları, ayrımcılık ve nefret pratikleri, hatta suskunluk alanları, taraflar arasında etkin iletişimin kesintiye uğradığı yerler, iletişimsizlik sahaları olarak görülmüş ve dolayısıyla bu konulara dikkat çekilmemiştir. Özellikle 1980'lerin başında Smith'in (1982, 252-262) eleştirisinden bu yana alana dönük eleştiriler, onu konfor alanından çıkmaya, özellikle de bu tür çatışmalı alanlarda çözümün parçası olmak üzere adım atmaya, bir perspektif ve pozisyon sunmaya çağırır.

Etik-Politik Bir Pozisyon Arayışı: Kültürlerarası İletişim Kim İçindir?

Kültürlerarası iletişimin literatürü 2000'lerle birlikte eleştiriler ve yeni saha çalışmaları doğrultusunda genişler hatta ampirik açıdan olmasa da kuramsal açıdan bir tür dağılma yaşar. Eleştirel kültürlerarası iletişim, yer yer alanı kuran ilk kaynaklardan ve paradigmadan uzaklaşmayı da göze alarak sosyal teori içindeki güncel kavramsal tartışmalarla bağ kurmaya yönelir. Bu başlık, kültürlerarası iletişimde "fark"ın kavranış biçimine ilişkin tartışmayı güncel tartışmalarla biraz daha derinleştirecek, devamında halihazırda az sayıda olan eleştirel kültürlerarası iletişim çalışmalarından birkaçını, özellikle etik-politik tutumlarındaki açıklık nedeniyle öne çıkaracaktır.

"Fark"lı olana dönük yaklaşımlar

Kültürlerarası iletişim literatürünü ağırlıklı çokuluslu şirketlerde kültürel çeşitlilik konuları, bununla bağlantılı olarak da iş, uluslararası eğitim, turizm gibi nedenlerle seyahat eden elit bir profil üzerine yapılan saha çalışmaları biçimlendirmiştir. Alan örneğin zorunlu göçmenleri, yersiz yurtsuzları, göç sürecindeki kadınları, LGBTİQ+'ları ve insan ticareti mağdurlarını neredeyse hiç görmemiştir (Ladegaard ve Phipps 2020, 70-72). Diğer bir deyişle alan kendine devletin kurumları ile kapitalizmin sektörel yapıları dahilinde akademi içi ve dışı alanlar sağlamış, bunlarla iş birliği yapmıştır. Eşitlik, adalet ve hak konularına odaklanan toplumsal mücadele örgütleriyle ve sivil

toplum kuruluşlarıyla ise 2000'lere kadar etkileşim ve iş birliği kurmamıştır. Haliyle kimin yanında pozisyon aldığı aşikâr olan alanın, etik-politik açıdan eleştirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu eleştiriler kılavuzluğunda, alanın "farklı" olana karşı tutumunu sorgulamak ayrıca önemlidir.

Kültürlerarası iletişimin farklı olanla ya da ötekiyle arasındaki kapanmaz uçurumun öncelikli müsebbibinin Batımerkezci bakış olduğunu ifade etmiştik (Asante 1980, 1983; Mendoza 2010; Ferri 2022; R'Boul 2022; Tatal 2021; Holliday 2011). Alanın farklı olanı anlama yönündeki entelektüel çabası cılızdır; hatta özcü kültür ve özne tahayyülleri doğrultusunda karşılaşmaların çatışma ve yanlış anlamalar silsilesi gibi deneyimlenmesi, farklı olanı "biz" tahayyülünün dışında, problem ve tehdit olarak görmeyi getirmiştir (Xu 2013, 379-397; Holliday 2011). Böyle bir yaklaşıma paralel bir biçimde farklı olan da kendini sömürgecinin narsistik bakışı altında, zayıf, yetersiz ve iletişimsel kapasitesi açısından güçsüz duyumsamıştır (Fanon 2009; Mendoza 2010, 101). Özlüce farklı olan, alan tarafından hiçbir zaman anlaşılacak üzere bir soruya dönüşmemiştir; genellikle yapılan, farkı, tarihi, siyaseti ve inançları açıklamakta araçsallaştırmak olmuştur. Oysaki asıl yapılması gereken farkların anlamını, tarihini, işlevini anlamak olmalıdır (Hua vd. 2022, 313-314). Daha da önemlisi, farklı olandan çekinmek yerine farklı olandan öğrenmek, onun iletişimde yaratacağı farkı açıklıkla kucaklayabilmektir (Ferri 2022, 387). Zira kültürlerarası iletişim fark olmadan varlık bulamaz. Bir başka deyişle alanın varlığı doğrudan "farklı" olana bağlıdır. Ne var ki alan yine de ona hakkını teslim etmez; insanları ve kültürleri özcüleştiren yaklaşımın ürettiği fark söylemi, alandaki ayrımcılığı hem üretir hem de perdeler.

Bu eleştiriler doğrultusunda alan Avrupa'nın "Ötekileri"ni öznellik pozisyonuna yerleştiren yaklaşımlarla Afrikamerkezci¹⁷ ve 1990'ların sonlarından itibaren ise örneğin Konfüçyanizm gibi Asyamerkezci¹⁸ kültürel çerçevelerle karşılaşmıştır. Yazarların bunu yaparken temel motivasyonu Avrupa'nın dışında da merkezler var demek ve kültürlerarası iletişime bu yönde açılımlar önermektir (Xu 2013, 379-397). Benzer doğrultuda Hamza R'boul ve Giuliana Ferri de dünya üzerinde bir tek Batı'nın bakış zaviyesinin olmadığını hatırlatır ve kültürlerarası iletişime epistemolojilerarasılaştırma önerisinde bulunurlar: Alana Afrika, Mağrip, Orta Doğu, Latin Amerika, Karayipler gibi birçok adresi işaret ederler (R'boul 2022, 75-93; Ferri 2022, 381-390). Bu müdahaleler, farklı olanın alanın içinde varlık gösterebilmesinin

•••

17 Afrikamerkezci çalışmalar için bkz. Asante 1980 ve 1983; Tomaselli 2016.

18 Asyamerkezci çalışmalar için bkz. Dragga 1999; Miike 2019.

kapılarını aralayabilmek adınadır. Fark kapılarının açıldığı yerden elbette kesişimsel çeşitliliğiyle ve bedeninin deneyimine dönük vurgusuyla feminist ve queer epistemoloji de girecektir (González 2010; Chávez 2013; Eguchi ve Asante 2016).

Batı'nın, farklı olanı negatif bir yerden tanımladığı ve konumladığı eleştirileri doğrultusunda esas olan sadece bu paradigmanın eleştirilerek çözümlenmesi değildir, aynı zamanda bu konudaki Batı ikiyüzlülüğünün ifşa edilmesidir. Zira, özellikle Ferri'nin işaret ettiği üzere Batı'nın eşitlik, diyalog vb. kavramlara sıklıkla başvurması, boş bir retoriktir hatta bu yolla yaptığı şey genellikle farklı olanın politik taleplerini probleme dönüştürmek, böylece onu yeniden marjinalleştirmektir (2022, 381-390). Alison Phipps daha somut bir örnek üzerinden ilerler: Ona göre, sömürgecilik, *humanitarian* gerekçeli savaşlar, İsrail-Filistin çatışması gibi Batı'nın denklemde belirleyen olduğu makro ölçekli tarihsel şiddet ve eşitsizlik koşullarında, örneğin Avrupa Komisyonu'nca yayımlanan *White Paper*'da övgüyle öne çıkarılan "diyalog" sözcüğünün kimi muhatap tuttuğu ve kime seslendiği ziyadesiyle belirsizdir. Rapordaki diyalog yanlısı umutlardan fazlasını vaat edemeyen içi boş bir sözcüktür (Phipps 2014, 109-110). Zira "[e]fendinin araçları efendinin evini asla yıkmayacaktır" (Ferri 2022). O nedenle özellikle sömürgecilik tarihiyle somutlanan eşitsizlik diyalogla çözülebilecek gibi değildir. Nitekim Stefan Sonderling de sömürgeci tarihselliğin içindeki şiddet diyalektiğini, Fanon'un siyasi mücadelede şiddeti dışlamayan teorisine de yaslanarak anlamaya çalışır; Batı ile Afrika arasındaki uçurumun kültürlerarası diyalog (*intercultural dialogue*) yoluyla kapanamaz olduğunu, güncel göç rotalarına ve Avrupa'daki Afrikalı göçmen görünümüne de örnekler vererek ortaya koyar (Sonderling 2014).

Kültürlerarası iletişim alanında postkolonyal literatür özellikle son yıllarda ağırlığını daha çok hissettirir. Bu bağlamda örneklenecek bir diğer çalışma Elsa Lechner ve Olga Solovovo'ya aittir. İki yazar, konvansiyonel kültürlerarası iletişimin iletişimsizlik olarak değerlendireceği ve hiç görmemeyi seçeceği sessizlik/susunluk durumunun aslında bir iletişim biçimi olduğunu, Portekizli erkek doktor karşısındaki Filipinli kadın hastanın sessizliği örneğinde serimlerler. Bu örnekte (yoksul, kadın, dil bilgisi yetersiz, göçmen) hastanın susunluğu (eğitilmiş, erkek, elit, yerli, sömürgeci) doktor ile karşılaşmanın durumsallığı içinde esasında son derece konuşkandır. Öteki'ndeki iletişimsel müdahillik gücünü, örneğin susunluktaki sesi duyabilmek, ancak eleştirel bir sorgulama, etik-politik olarak güçsüz olandan

yana konum alma ve metodolojik bir genişlemeyle mümkün olacaktır (2014, 369-384).

Aktivist açılımlar

Sarı'nın da belirttiği gibi E. T. Hall, kültürlerarası iletişimi "üzerine 'konuşulan' bir alan değil 'yapılan' bir iş" olarak görmeyi tercih ediyordu (2021, 49). Kültürlerarası iletişimi bir iş olarak yapmak çağrısı bugün de yer bulmaktadır (Ladegaard ve Phipps 2020, 70). Fakat yeni çağrıda paradigmatik bir yön değiştirme vardır: Konvansiyonel örneğinde kültürlerarası karşılaşmada, hakim anlayışın faydası ve verimi doğrultusunda iş görme ve değişim yaratma temel hedefken günümüzdeki eleştirel çağrılarda değişim, sosyal adalet ve toplumsal barışa hizmet etme üzere yeniden tarif edilir ve alan araştırmacıları sıklıkla organik entelektüel olarak pozisyon almaya ve aktivist konumlanmaya çağrılırlar (Halualani ve Nakayama 2010, 4; Ladegaard ve Phipps 2020; Moon 2010, 42-44; Gonzales 2010). Son otuz yıl içinde yapılan kuramsal eleştirilerin birikimi üzerine, alanın aktivist akademisyenleri bir yandan sosyal bilimlerin sınırlarını aşındırmaya çalışmakta bir yandan da alanın çekingen kaldığı; savaş sömürgeciliği yaşamış coğrafyalar, sessizlik, ayrımcılık ve şiddet gibi zor sahalara kültürlerarası iletişimci olarak ulaşma çağrısında bulunmaktadırlar.

Örneğin Ladegaard ve Phipps, göçmenler ve sığınmacılarla dayanışmaya çalışan kuruluşlarda aktif bir şekilde çalışan iki akademisyen. Araştırmaların araştırmacı için değil toplum için olması, bilginin topluma geri dönmesi gerektiğini savunan yazarlar, akademinin kamusal/dönüştürücü entelektüel sorumluluğu epeydir unuttuğunu ifade eder ve daha iyi bir toplum mücadelesinde kendilerini Edward Said, Noam Chomsky, Henry Giroux, Arundhati Roy gibi yazarların yanında konumlandırır (Ladegaard ve Phipps 2020, 70-71). Broome ve Collier ise ortak makalelerinde saha olarak İsrail-Filistin çatışmasını seçerler. Böyle bir çatışma ortamında nasıl kültürlerarası iletişim yapılır peki? Bu soruya ürettikleri cevap doğrudan yazarların saha seçimlerinde ve aktivist tutumlarında kendini gösterir: Yazarlar, akademik bir konu ve aktivist bir dayanışma adresi olarak savaşın taraflar arasındaki iletişimi kesintiye uğrattığı ağır koşullarda etkileşimin olanaklarını zorlamayı seçen, aynı anda hem ataerkiye karşı mücadele eden hem de barışı tesis etmek için çabalayan kadın gruplarını belirlerler (Broome ve Collier 2012). Barış çalışmalarının öncü isimlerinden Johan Galtung'u da kültürlerarası iletişim literatürüne sokan yazarların amacı sadece bu kadınları araştırmak değildir; aynı zamanda barışı tesis etme mücadelesinde bu kadınlarla yan yana durmaktır. Kathryn Sorrells ve Gordon Nakagawa (2008)

da çalışmalarında kültürün mücadele alanı olarak tanımlanması gerektiğini hatırlatır ve buna önemli bir ekleme yaparlar: Bu mücadelede müdahalenin de içerilmekte olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Yazarların daha eşit ve adil bir toplum mücadelesinde temel referansları toplumun hegemonik kabulleri değildir, aksine kendilerine toplumun içindeki dezavantajlı toplulukların deneyimlerdeki bilgiyi kılavuz tutarlar. Çünkü, örneğin toplum geneli köleliği olağan görürken köleliğe mahkûm edilenler öyle düşünmeyeceklerdir. Yazarların saha örneğini ise ABD'deki bir konferansın ardından memleketlerine dönmek üzere havaalanına gelen imamların uğradığı şiddet ve ayrımcılık oluşturur. İmamların havaalanında "Allah Allah" diyerek dua etmeleri ortamda panik ve korkuya yol açmıştır. Yazarlar, bu örnekte Müslümanlara yönelen ayrımcı tepkiyi; eleştirel, düşününsel, yaratıcı ve eylemsel olarak aşamalandırdıkları kültürlerarası praksis yoluyla analiz etmeye çalışırlar (Sorrells ve Nakagawa 2008, 17-44). Aktivist tutumu örnekleyebilecek bir diğer bir çalışma Kirsten Forkert ve arkadaşlarından gelir (2020). Yazarlar, Avrupalı'nın göçmenlere dönük hem kuramsal hem de gündelik hayat karşılaşmalarındaki yargı yüklü (tembel, çocuksu, hesapçı, üçkağıtçı vb. olmaları gibi) okumalarını, kullanışlı bir strateji olarak devreye sokulan beyaz unutkanlığa ya da postkolonyal masumiyete (*white amnesia/postcolonial innocence*) bağlarlar. Buradaki kurgulanmış masumiyet, Batı'nın suçluluğunu unutuşu ile tesis olmuştur. Araştırmacılar Batı'nın ayrımcı dilini ifşa etmek ve göçmenleştirme (*migrantification*) ideolojisini öğrenmek konusunda asıl bilgi kaynaklarının Batılı özneler değil doğrudan göçmenler olduğunu teslim ederler. Zira, karşılaşmalar yoluyla işleyen göçmenleştirme süreçlerinin mekanizmasını en iyi anlatacak olanlar, deneyimin bilgisine sahip göçmenlerdir.

Kültürlerarası iletişimin tanımlanması ve yeniden konumlanması adına eleştirel çağrılar bir yandan alandaki teorik ve etik-politik açmazlara dikkat çekmekte bir yandan da alanın ilgi sahasını bu doğrultuda genişletmesi adına özellikle çatışmalı sahalara işaret etmektedirler. Etik-politik açmazlar, sermaye ve devletin güç yapılanmalarıyla mesafelenen, gücünün değil dezavantajlı toplumsal grupların yanında pozisyon alan eleştirel bir kültürlerarası iletişim perspektifi ile çözüme kavuşmaktadır. Bunun da ötesinde, alanın eşit ve adil bir toplum adına değişim yaratmak ve barışı tesis etmekte elini taşın altına sokmak konusundaki adımları da kayda değerdir. Dolayısıyla gelinen noktada eleştirel kültürlerarası iletişim çalışmalarının, sosyal bilimlerin geneline yayılan aktivist tutumlarla da irtibatlanabilir bir noktaya vardığı söylenebilir.

Sonuç: Bitmeyen Tartışmalar

Bu çalışmada hâlâ son derece genç bir çalışma alanı olan kültürlerarası iletişimin eleştirel bir değerlendirmesi yapıldı. Alanın özellikle güç yapılarıyla ilişkisi ile kültür, iletişim ve çatışma kavramlaştırılmalarındaki problemler ele alındı. Tüm bu eleştirilerle birlikte alanın içinde ortaya çıkan paradigmatik yol ayrımları tartışılmaya çalışıldı. Bugün alan işlevselci, yorumsalci ve eleştirel olmak üzere üç ayrı yönde akademik görünümünü sürdürmektedir. Bu makale boyunca özellikle eleştirel kültürlerarası iletişimin gelişimi izlenmeye çalışılmıştır. Aktarılan tarihsel ve kuramsal yaklaşımlar ışığında alanın, eleştirel sosyal bilimlerin 1960'lardan bu yana bulunduğu noktaya ancak neoliberal demokrasi uğrağı ile buluştuktan sonra 1990'larla birlikte adım attığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kültürlerarası iletişimin kültür, iletişim, çatışma kavrayışına dönük makale boyunca ele alınan eleştiriler, eleştirel rotalar ve güncel saha önerileri, alanın paradigmatik dönüşümünde çok önemli açılımlar sağlamış, varlık sahasını genişletmiş, etkileşim sahaslarını çoğaltmasını ve özdüşünümle ilerleme heyecanını perçinlemiştir. Bu sayede kültür kavrayışı antropolojik ve ulusa indirgenmiş tanımlarından kurtulabilmiş, ideoloji ve söylem kavramlarıyla birlikte düşünülebilir olmuştur. Kültürlerarası iletişim öznelere daha aktif kimlik bileşenleri olarak görülebilmüş, makro ölçekli çatışma alanları tanınır ve barışa taraf bir bakışla çözümlenir hale gelmiştir. Alan içi tartışmalar, geçmiş ve şimdi arasında gitgel yapmak suretiyle bugün de devam etmektedir. Zira, kendi kavramları üzerine düşünme ihtiyacı devam eden alan açısından bazı sorular hâlâ cevabını aramaktadır ve üzerinde düşünmeye değerdir: Örneğin, iletişim kavramının başına kültür sözcüğünü getirmenin anlamı ve özgünlük vaadi nerededir? (Piller 2012). Kültürlerarası iletişimin sosyal bilimlerdeki ayırt edici niteliği nerede ortaya çıkmaktadır? (Alexander vd. 2014).

Tartışmayı sonlandırırken biz de tekrar başa dönmeyi göze alalım ve aynı sorunun peşinden gidelim: Kültürlerarası iletişimin ayırt edici yanı üzerine düşünelim. Özellikle sahada varolma olanakları ve metodolojik sınırları açısından bakacak olursak kültürlerarası iletişim araştırmacısı alana örneğin bir uluslararası ilişkiler araştırmacısı gibi girmez çünkü o, uluslar ölçeğinde bir soru sormamaktadır. Bir sosyolog gibi de değildir; toplumu sosyolojinin kategorik düzenekleri üzerinden okumaz. Antropolojiyle kuramsal ve metodolojik açıdan yakınlıkları olsa da kültürlerarası iletişimcinin alanda bir antropolog gibi hareket ettiğini de söyleyemeyiz. Burada amaç, alanı sosyal

bilimler yelpazesinin bütün bileşenleriyle; siyaset bilimiyle, dilbilimle, sosyal psikolojiyle, antropolojiyle ya da sosyolojiyle teker teker karşılaştırmak ve ayırtırmak değil elbette. Amaç daha ziyade şu soruyu belirginleştirmektir: Eleştirel sosyal bilimler yelpazesi içinde eleştirel kültürlerarası iletişimin özgüllüğü özellikle nerede ortaya çıkmaktadır? Perspektifinde mi, kuramsal dayanaklarında mı, yöntembilimsel yaklaşımında mı, yoksa sahasında mı? Bu kapsamlı sorunun alanı genişleten yeni tartışmaların çağrıcısı olması motivasyonu suyu dalgalandıracak ilk taşı şöyle atmış olalım: Alana dönük pek çok eleştiri yapılmış, bu eleştiriler sadece eleştiri olmakla da kalmamış, alanda somut açılımlar üretmiş; alanın kuramını ve sahasını verimli bir şekilde genişletmiştir. Ne var ki alanı yöntembilimsel açıdan derinleştirebilecek sorular hâlâ yeterince ifade bulmamıştır. Oysaki kültürlerarası iletişimin temel vaatlerinden biri özellikle aralıkta gerçekleşenin (*inter-relational*) süreçsel, yaratıcı, etkileşimsel, dinamik ve şaşırtıcı potansiyeline dikkat çekmektir. İlişkilerarası cereyandaki anlamlar dünyasını izlemek, günümüzün gittikçe ağsallaşan ve kozmopolitleşen toplum yapıları içinde daha da önem kazanmaktadır. Alan açısından bir ihtiyaç olmanın yanında, derinlikli bir yöntembilim tartışması iki nedenle verimli olacaktır: Birincisi, böyle bir tartışma, yukarıda ifade edilen alanın özgüllüğüne dönük soruya kısmen de olsa bir cevap sağlayabilecektir. Sosyal bilimlerin geneline açık bir saha ve sorunsalın, hangi özgül koşulda ve perspektifle kültürlerarası iletişimin konusuna/odağına dönüştüğü, ilişkiler arasına (*inter-relation*) bakmanın bu bağlamda ne anlama geldiği, önemli bir kuram ve aynı zamanda yöntembilim sorusudur. Yöntembilim tartışmasını derinleştirmek, bu çok genç alanın henüz görünürleşmemiş potansiyellerini açıklamak adına yeni bir kapı açacak, olanak sağlayacaktır.

İkincisi, günümüzün yeni teknolojik dolayimler, küresel riskler ve krizler (Covid-19 gibi salgınlar, nükleer/çöp atığına bağlı felaketler, doğa felaketleri, savaşlar, ekonomik krizler) kavşağında, farklılıklarla bir arada yaşayabilmenin etik-politik sorumluluğu biraz da ilişkilerarası trafiğin içinde devinen anlamları; olumlu ve olumsuz tüm duyguları, beklentileri, umutları hesaba katarak daha özenle okuyabilmekten geçmektedir. Bu bağlamda, alan içi yöntembilim tartışmalarının derinleşmesi ihtiyacı, yukarıda aktarılan tüm tartışmalarla birlikte, esasında politik bir özen etiği arayışına işaret etmektedir. Çünkü kolektif düşünmeyi ve eylemeyi yeniden icat etmemiz gereken bir dönemdeyiz; hem küresel ölçekte hem de Türkiye özgüllüğünde.

Kaynakça

- Alexander, Bryant Keith, Lily A. Arasaratnam, Roberto Avant-Mier, Aisha Durham, Lisa Flores, Wendy Leeds-Hurwitz, S. Lily Mendoza, John Oetzel, Joyce Osland, Yukio Tsuda, Jing Yin ve Rona Halualani. 2014. "Defining and Communicating What 'Intercultural' and 'Intercultural Communication' Means to Us." *Journal of International and Intercultural Communication* 7 (1): 14-37. <https://doi.org/10.1080/17513057.2014.869524>
- Allport, Gordon W. 2017. Önyargının Doğası. Çeviren Nur Nirven. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Asante, Molefi Kete. 1980. "Intercultural Communication: An Inquiry into Research Directions." *Annals of the International Communication Association* 4 (1): 401-410. <https://doi.org/10.1080/23808985.1980.11923814>
- Asante, Molefi Kete. 1983. "The Ideological Significance of Afrocentricity in Intercultural Communication." *Journal of Black Studies* 14 (1): 3-19.
- Atar, Özlem. 2022. "Intercultural Communication in the Third Space: In-betweenness and Hybridity in Migrant Women Writers' Transnational Fictions." Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Atay, Ahmet. 2018. "Mediated Intercultural Communication." *Critical Intercultural Communication Pedagogy* içinde, editörler Ahmet Atay and Satoshi Toyosaki, 178-194. Lanham, MD: Lexington Books.
- Baumann, Gerd. 2006. Çokkültürlülük Bilmecesi. Çeviren Işıl Demirakin. Ankara: Dost.
- Binark, Mutlu. 2006. "Kültürlerarası İletişim Çalışmalarının Türkiye Haritası: Sorulması Gereken Sorular." *Kültür ve İletişim* 9 (1): 71-88.
- Broome, Benjamin J. ve Mary Jane Collier. 2012. "Culture, Communication, and Peacebuilding: A Reflexive Multi-Dimensional Contextual Framework." *Journal of International and Intercultural Communication* 5 (4): 245-269. <https://doi.org/10.1080/17513057.2012.716858>
- Casmir Fred L. ve Nobleza C. Asuncion-Lande. 1989. "Intercultural Communication Revisited: Conceptualization, Paradigm Building, and Methodological Approaches." *Annals of the International Communication Association* 12 (1): 278-309. <https://doi.org/10.1080/23808985.1989.11678723>
- Casmir, Fred L. 2012. "Third-Culture Building: A Paradigm Shift for International and Intercultural Communication." *Communication Yearbook* 16 içinde, editör Stanley A. Deetz, 407-428. New York and Londra: Routledge.

- Chávez, Karma R. (2013) "Pushing Boundaries: Queer Intercultural Communication." *Journal of International and Intercultural Communication* 6 (2): 83-95. <https://doi.org/10.1080/17513057.2013.777506>
- Chen, Guo-Ming ve William J. Starosta. 1996. "Intercultural Communication Competence: A Synthesis." *Annals of the International Communication Association* 19 (1): 353-383. <https://doi.org/10.1080/23808985.1996.11678935>
- Chen, Guo-Ming. 2012. "The impact of new media on intercultural communication in global context." *China Media Research* 8 (2): 1-10.
- Collier, Mary Jane ve Milt Thomas. 1988. "Cultural Identity: An Interpretive Perspective." *Theories in Intercultural Communication* içinde, editörler Young Yun Kim ve William B. Gudykunst, 99-122. California: Sage.
- Center for Contemporary Cultural Studies. 1982. *The Empire Strikes Back: Race and Racism in 70s Britain*. Londra and New York: Routledge.
- Council of Europe. 2008. "White Paper on Intercultural Dialogue: 'Living Together as Equals in Dignity'", Strasbourg Council of Europe. https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf
- Çağlar, Ayşe Şimşek. 1997. "Hyphenated Identities and the Limits of 'Culture.'" *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community* içinde, editörler Tariq Modood ve Pnina Werbner, 169-185. Londra and New York: Zed Books.
- Çaylı-Rahte, Emek. 2017. "Medya ve Kültürün Küresel Akışı: Türk Dizilerinin Kosova'da Alınlanması." *Milli Folklor* 29 (114): 66-78.
- Dragga, Sam. 1999. "Ethical Intercultural Technical Communication: Looking Through the Lens of Confucian Ethics." *Technical Communication Quarterly* 8 (4): 365-381.
- Eguchi, Shinsuke ve Gotfried Asante. 2016. "Disidentifications Revisited: Queer(y)ing Intercultural Communication Theory." *Communication Theory* 26: 171-189.
- Fanon, Frantz. 2009. *Siyah Deri Beyaz Maske*. Çeviren Cahit Koytak. İstanbul: Versus.
- Ferri, Giuliana. 2022. "The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House: Decolonising Intercultural Communication." *Language and Intercultural Communication* 22 (3): 381-390. <https://doi.org/10.1080/14708477.2022.2046019>.

- Forkert, Kirsten, Feterico Oliveri, Garg Bhattacharyya ve Janna Graham. 2020. *How Media and Conflicts Make Migrants*. Manchester: Manchester University Press.
- Gilroy, Paul. 1993. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Londra: Verso.
- Glick-Schiller, Nina ve Andreas Wimmer. 2002. "Methodological Nationalism and Beyond: Nation-state Building, Migration and the Social Sciences." *Global Networks* 2 (4): 301-334.
- González, Alberto. 2010. "Reflecting Upon 'Enlarging Conceptual Boundaries: A Critique of Research in Intercultural Communication'." *The Handbook of Critical Intercultural Communication* içinde, editörler Thomas K. Nakayama ve Rona Tamiko Halualani, 53-58. West Sussex: Wiley and Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444390681.ch4>
- Gudykunst, William B. ve Young Yun Kim. 1988. *Theories in Intercultural Communication*. California: Sage.
- Hall, Edward T. 1959. *The Silent Language*. New York: Doubleday & Company Inc.
- Hall, Stuart. 1992. "West and the Rest: Discourse and Power." *Formations of Modernity* içinde, editörler Stuart Hall ve Bram Gieben, 275-332. Cambridge: Polity Press.
- Halualani, Rona Tamiko, S. Lily Mendoza ve Jolanta A. Drzewiecka. 2009. "'Critical' Junctures in Intercultural Communication Studies: A Review." *The Review of Communication* 9 (1): 17-35. <https://doi.org/10.1080/15358590802169504>
- Halualani, Rona Tamiko ve Thomas Nakayama. 2010. "Critical Intercultural Communication Studies: At a Crossroads." *The Handbook of Critical Intercultural Communication* içinde, editörler Thomas K. Nakayama ve Rona Tamiko Halualani, 1-16. West Sussex: Wiley and Blackwell.
- Holliday, Adrian. 2011. *Intercultural Communication and Ideology*. Londra: Sage.
- Hua, Zhu, Rodney H. Jones ve Sylvia Jaworska. 2022. "Acts of Distinction at Times of Crisis: An Epistemological Challenge to Intercultural Communication Research." *Language and Intercultural Communication* 22 (3): 312-323. <https://doi.org/10.1080/14708477.2021.2024563>
- Kalscheuer, Britta. 2013. "Encounters in the Third Space: Links Between Intercultural Communication Theories and Postcolonial Approaches." *The Global Intercultural Communication Reader* içinde, editörler Molefi Kete Asante, Yoshitaka Miike ve Jing Yin, 174-189. New York: Routledge.

- Karabağ, Çağla. 2009. "Intercultural Encounters in Fatih Akın's Films." *Ethnologia Balkanica* 13: 181-193.
- Kartarı, Asker. 2014. *Kültür, Farklılık ve İletişim: Kültürlerarası İletişimin Kavramsal Dayanakları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kartarı, Asker. 2023. *İki Kalp Üç Kitap: İstanbul'da Karma Evlilikler*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kaya, Ayhan. 2001. *Sicher in Kreuzberg: Constructing Diasporas: Turkish Hip-Hop Youth in Berlin*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Kim, Young Yun. 2001. "Mapping the Domain of Intercultural Communication: An Overview." *Annals of the International Communication Association* 24 (1): 139-156.
- Kulich, Steve J., Liping Weng, Rongtian Tong ve Greg DuBois. 2020. "Interdisciplinary History of Intercultural Communication Studies: From Roots to Research and Praxis." *The Cambridge Handbook of Intercultural Training (Fourth Edition)* içinde, editörler Dan Landis ve Dharm P. S. Bhawuk, 60-163. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe. 2008. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ladegaard, Hans J. ve Alison Phipps. 2020. "Intercultural research and social activism." *Language and Intercultural Communication* 20 (2): 67-80. <https://doi.org/10.1080/14708477.2020.1729786>
- Lechner, Elsa ve Olga Solovova. 2014. "The Migrant Patient, the Doctor and the (Im)possibility of Intercultural Communication: Silences, Silencing and Non-dialogue in an Ethnographic Context." *Language and Intercultural Communication* 14 (3): 369-384. <https://doi.org/10.1080/14708477.2014.914727>
- Leeds-Hurwitz, Wendy. 2010. "Writing the Intellectual History of Intercultural Communication." *The Handbook of Critical Intercultural Communication* içinde, editörler Thomas K. Nakayama, Rona Tamiko Halualani, 20-33. West Sussex: Wiley and Blackwell.
- Martin, Judith N. ve Thomas K. Nakayama. 2010 *Intercultural Communication in Context* (Fifth Edition). Boston: McGraw Hill.
- Mendoza, S. Lily. 2010. "Reflections on 'Bridging Paradigms: How Not to Throw Out the Baby of Collective Representation with the Functionalist Bathwater in Critical Intercultural Communication.'" *The Handbook of Critical Intercultural Communication* içinde, editörler Thomas K. Nakayama, Rona Tamiko Halualani, 98-111. West Sussex: Wiley and Blackwell.

- Miike, Yoshitaka. 2019. "Intercultural Communication Ethics: An Asiacentric Perspective." *The Journal of International Communication* 25 (2): 1-34. <https://doi.org/10.1080/13216597.2019.1609542>
- Moon, Dreama G. 2010. "Critical Reflections on Culture and Critical Intercultural Communication." *The Handbook of Critical Intercultural Communication* içinde, editörler Thomas K. Nakayama, Rona Tamiko Halualani, 34-52. West Sussex: Wiley and Blackwell.
- Nakayama, Thomas K. ve Rona Tamiko Halualani. 2010. *The Handbook of Critical Intercultural Communication*. West Sussex: Wiley and Blackwell.
- Özbudun, Sibel. 2021. "Kültür: Eskisi, Yenisi." Erişim tarihi 4 Ekim 2022. <http://edebiyatbahcesi.net/kose-yazisi/3181/kultur-eskisi-yenisi1>
- Özdemir, İlker. 2011. "Kültürlerarası İletişimin Önemi." *Folklor/Edebiyat* 17 (66): 29-38.
- Piller, Ingrid. 2012. "Intercultural Communication: An Overview." *Intercultural Discourse and Communication* içinde, editörler Christina Bratt Paulsten, Scott F. Kiesling ve Elizabeth S. Rangel, 3-18. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Phipps, Alison. 2014. "'They Are Bombing Now': 'Intercultural Dialogue' in Times of Conflict." *Language and Intercultural Communication* 14 (1): 108-124. <https://doi.org/10.1080/14708477.2013.866127>
- Phipps, Alison. 2013. "Intercultural Ethics: Questions of Methods in Language and Intercultural Communication." *Language and Intercultural Communication* 13 (1): 10-26.
- Raelin, Joseph A. 1999. *Kültürlerin Çatışması: Yönetenler-Yönetilenler*. Çeviren Kamuran Tuncay. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- R'Boul, Hamza. 2022. "Postcolonial Interventions in Intercultural Communication Knowledge: Meta-Intercultural Ontologies, Decolonial Knowledges and Epistemological Polylogue." *Journal of International and Intercultural Communication* 15 (1): 75-93, <https://doi.org/10.1080/17513057.2020.1829676>
- Said, Edward. 2020. *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*. Çeviren Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları.
- Samovar, Larry A. ve Richard E. Porter. 2002. *Intercultural Communication: A Reader*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company Inc.
- Sargut, A. Selami. 2001. *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarı, Engin. 2004. "Kültürlerarası İletişim: Temeller, Gelişmeler, Yaklaşımlar." *Folklor/Edebiyat* 3 (39): 1-31.

- Sarı, Engin. 2009. "Mardin' de Kültürlerarası İletişim ve Kültürel Kimliğin/ Farkın İnşası." *Alternatif Politika* 1 (2): 227-259.
- Sarı, Engin. 2021. "Gelenekselden Eleştirele Kültürlerarası İletişimde Yaklaşımlar ve Teoriler." *Kültürlerarası İletişim* içinde, editörler İlker Özdemir ve S. Yetkin Işık, 37-89. Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Scollon, Ron ve Suzanne Wong Scollon. 2000. *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. Oxford, UK: Blackwell.
- Shuter, Robert. 2017. "New Media and Intercultural Communication." *The International Encyclopedia of Intercultural Communication* içinde, editörler Young Yun Kim ve Kelly L. McKay-Semmler. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Smith, Alfred G. 1982. "I. Content Decisions in Intercultural Communication." *Southern Speech Communication Journal* 47 (3): 252-262. <https://doi.org/10.1080/10417948209372531>
- Sonderling, Stefan. 2014. "Fanon's Perspective on Intercultural Communication in Postcolonial South Africa." *Communitas* 19: 42-59.
- Sorrells, Kathryn. 2016. *Intercultural Communication: Globalization and Social Justice*. Los Angeles, Calif: Sage.
- Sorrells, Kathryn ve Gordan Nakagawa. 2008. "Intercultural Communication Praxis and the Struggle for Social Responsibility and Social Justice." *Transformative Communication Studies: Culture, Hierarchy and Human Condition* içinde, editör Omar Swartz, 17-44. Leichester: Troubador Publishing.
- Taylor, Charles. 2012. "Interculturalism or Multiculturalism?" *Philosophy and Social Criticism* 38 (4-5): 413-423. <https://doi.org/10.1177/0191453711435656>
- Tomaselli, Keyan G. 2016. "Ubuntu and Intercultural Communication: Power Inclusion and Exclusion." *Intercultural Communication Studies* XXV (2): 1-13.
- Total, Nilgün. 2021. "Uzak ve Yakın Ötekiler", *Kültürlerarası İletişim* içinde, editörler İlker Özdemir ve S. Yetkin Işık, 149-165. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Verschueren, Jef. 2008. "Intercultural Communication and the Challenges of Migration." *Language and Intercultural Communication* 8 (1): 21-35. <https://doi.org/10.2167/lai298.0>
- Warren, John T. 2010. "It Really Isn't About You: Whiteness and the Dangers of Thinking You Got It." *The Handbook of Critical Intercultural Communication* içinde, editörler Thomas K. Nakayama, Rona Tamiko Halualani, 446-460. West Sussex: Wiley and Blackwell.

Weiwei, Ai. 2020. *Human Flow: Stories from the Global Refugee Crisis*. Princeton: Princeton University Press.

Xu, Kaibin. 2013. "Theorizing Difference in Intercultural Communication: A Critical Dialogic Perspective, Communication." *Monographs* 80 (3): 379-397. <https://doi.org/10.1080/03637751.2013.788250>